औषधपात्रपात्रं च नानाविधं भावप्र० दर्शितं यथा

वालुकायन्त्रम् "भाण्डे वितस्तिमात्रे मध्ये निहितकूपिके। कूपिकाग्रघटपर्यन्तं वालुकाभिश्च पूरिते। भेषजं कूपिकायन्त्रं वह्निना यत्र पच्यते। वालुकायन्त्रमेतद्धि यन्त्रतन्त्रबुधैः स्मृतम्"।

दोलायन्त्रम् "निम्बूनौषधं भूतं भूक्ते तन्निगुणान्तरे। रसपोटलिकां काष्ठे दृढं बद्ध्वा सुखेन हि। यन्त्रानपूर्वं कुम्भान्तः स्थापयन्त्रनसंस्थितम्। अधस्ताज्ज्वालयेदग्निं तत्तदुत्तमनेव हि। दोलायन्त्रमिदं प्रोक्तं स्वेदनार्थं तदेव हि"। यन्त्रानं वाह्निकादि।

विद्याधरयन्त्रम् "वालुकाकीलके वह्ने यन्त्रे स्वेद्यं निधाय च। पिधाय पच्यते यत्र तद्यन्त्रं स्वेदनं परम्। अधःस्थाप्यां रसं चित्वा संनिदध्यात्तु चोपरि। स्थालीमूर्ध्वस्थां सम्यक् निरुध्य मृदुमृत्तया। अर्द्धस्थाप्यां जलं चित्वा चुल्लीमारोप्य यत्नतः। अधस्तात् ज्वालयेदग्निं यावत् प्रहरपञ्चकम्। स्थालीमुद्धृत्य ततो यन्त्रात् स्वेदो वाह्यसत्तमम्। विद्याधराभिधं यन्त्रमेतत्तज्ज्ञैरुदाहृतम्"।

भूधरयन्त्रम् "वालुकाकीलकाङ्कं गर्त्ते मूषाः रसान्विताः। दीप्तोपलैः संदधुर्यन्त्रं भूधरनामकम्"।

डमरुयन्त्रम् "यन्त्रं डमरुसंज्ञं स्यात्तत्स्थाप्योर्ध्वस्थिते मुखे" कालज्ञानार्थं सू० सि० उक्ते द्रव्यार्थभेदे यथोक्तं "कालसंसाधनार्थाय तथा यन्त्राणि साधयेत्। एकाकी योजयेद्योजं यन्त्रे विस्मयकारिणि। शङ्कुयष्टिधनुश्चक्रैर्न्यायायन्त्रैरनेकधा। गुरूपदेशाद्विज्ञेयं कालज्ञानमतन्द्रितैः" मू०। "शङ्कुयष्टिधनुश्चक्रैः प्रसिद्धैर्न्यायायन्त्रैर्न्यायाधायकयन्त्रैरनेकधा नानाविधगणितप्रकारैर्गुरूपदेशात् स्वाध्यापकस्य निर्व्याजकथनादतन्द्रितैरध्यमैः पुरुषैः कालज्ञानं दिनगतादिज्ञानं विज्ञेयं सूक्ष्मत्वेनावगन्तव्यम्। एतत् सर्वं सिद्धान्तशिरोमणौ भास्कराचार्यैः स्पष्टीकृतम्

शङ्कुयन्त्रम् "समतलसमकपरिधिर्मसिद्धो दन्तिदन्तजः शङ्कुः। तच्छायातः प्रोक्तं ज्ञानं दिग्देशकालानाम्"।

यष्टियन्त्रम् "त्रिज्याविष्कम्भार्धं दत्तं लत्वा दिगङ्कितं तत्र। दत्त्वाग्रां प्राक्पश्चात् द्विज्याहतं च तन्मध्ये। तत्परिधौ यच्छङ्कुं यष्टिर्नेष्युतिस्ततः केन्द्रे। त्रिज्याकृत्या निधेया यच्छायाग्रान्तरं यावत्। यावत्या भौम्यां यद्दृष्टितीयहते धनुर्भवेत् तत्र। दिनगतयेवा नाड्यः प्राक् पश्चात् क्षुः क्रमेणैवम्"।

चक्रयन्त्रम् "चक्रं चक्रांशाङ्कं परिधौ चयच्छङ्कुवादिकाकारम्। धात्री चाधारात् कल्प्या भार्धेऽत्र चार्धं च। तन्मध्ये सूक्ष्माग्रं चित्वाकीलिकाकनेमिवं धार्यम्। भूमेरुन्नतभागास्तत्राग्रच्छायया भुग्नाः। तत्कालधान्नेव नता चक्रतलयस्तुकं सुदृश्यम्। सुदृशोन्नतांशमङ्कं नाड्यः स्युर्नाड्यः परैः प्रोक्ताः"।

धनुर्यन्त्रम् "दण्डोन्नतं चक्रतलस्थितं चापम्" इति।

अथ यन्त्रविस्तरभयादेतेषां निरूपणदिग्दर्शनादिविचारश्चोपेक्षित इति मन्तव्यम्। अथ घटीयन्त्रादिभिः समतलकारियन्त्रैर्वा सर्वोपयोगी कालं सूक्ष्मं साधयेदिति कालसाधनमुपसंहरति" रङ्ग०। "तोययन्त्रसमाद्यैर्मयूरनरवानरैः। शङ्कुभिरेषुगर्भैश्च सम्यक् कालं प्रसाधयेत्" भू०। "तोययन्त्रं च तत् प्रसाधं च प्रसाधाख्यं जलयन्त्रं यच्छब्दाद्यं तदाद्यं प्रथमं येषां तैर्यन्त्रैर्वालुकायन्त्रप्रभृतिभिः कालेघटीयन्त्रैर्मयूरनरवानरैः। मयूराख्यं कर्मवद्यन्त्रं निरपेक्षं नरवन्त्रं मनुष्याख्यं छायायन्त्रं पूर्वोक्तं नानरवन्त्रं कर्मवद्यं निरपेक्षमेतैः शङ्कुभिरेषुगर्भैः शलाकाकृता रेखा मूलयो गर्भे मध्ये येषां तैः शलाकाताः यष्टिशङ्कुश्चाया लघुटिका मयूरोदरस्था सुखाद्य घटिकान्तरेण सत एव निःसरन्तीति लोकप्रसिद्धा तादृशैर्यन्त्रैरित्यर्थः। यद्वा शलाकारेण रेखाः सिकतायां गर्भे उदरे यस्यैतादृशं यन्त्रं वालुकायन्त्रं प्रसिद्धम्। तेन यष्टितैर्मयूरादियन्त्रैर्मयूराद्युपयन्त्रैर्वालुकायन्त्रैश्च चेति विशेषार्थः। चक्रारक्षोयन्त्रसमाद्यैरित्यनेन समस्तयार्थकः। कालं दिनगतादिरूपं सम्यक् सूक्ष्मं प्रसाधयेत्। प्रकर्षेण सूक्ष्मत्वेनातिसूक्ष्मत्वेनेत्यर्थः। आनीयादित्यर्थः। नन्नु मयूरादिसंबद्धयन्त्राणि कथं साध्यानीत्यतस्तत्साधनप्रकारा बहवो दुर्गमाश्च सन्तीत्याह रङ्ग०।

"पारदाराम्बुसूत्राणि शुद्धतैलसुखानि च। बीजानि पांसवस्तेषु प्रयोगास्तेऽपि दुर्लभाः" मू०। "तेषु मयूरादियन्त्रेषु सर्वसंबद्धार्थमेते प्रयोगाः प्रकर्षेण योज्याः। प्रकर्षस्तु यावद्भगतविद्भिः। ते के इत्यत आह। पारदाराम्बुसूत्राणीति। पारदयुक्ता आराः। तथाच सिद्धान्तशिरोमणौ "ध्रुवकाञ्चनसमचक्रे समसुषिराराः समान्तरा येषाम्। किङ्किणिका योज्याः सुषिरस्थार्थं पृथक् तासाम्। रसपूर्णे तच्चक्रं स्थापाराधस्थितं सदा भ्रमति"। अम्बु जलस्य प्रयोगः। सूत्राणि सूत्रबाधनप्रयोगः।